

Transformacions i diversitat familiars a inicis del segle XXI¹

Cristina Brullet, Professora de Sociologia de la Família a la UAB
Laura Torradella, sociòloga, Col·lectiu d'Estudis Biogràfics

En aquest article abordem les transformacions i la diversitat familiars per dues vies complementàries, una de naturalesa més reflexiva i l'altra, més descriptiva. Així, en la primera part fem una reflexió sobre la família actual des de diferents perspectives i hi aportem elements d'anàlisi sociològica, històrica, jurídica, etnogràfica i sociopolítica. Aquesta visió complexa permet entendre millor la naturalesa i l'abast del canvi familiar a les nostres societats occidentals. En la segona part, ens cenyim a la realitat catalana i, a partir d'indicadors estadístics, donem compte de les principals tendències en la configuració de les formes familiars en els darrers anys. Ara bé, cal ser conscients que l'estadística sobre individus i famílies es basa en l'anàlisi de les unitats residencials i busca descriure amb paràmetres quantitius els nous fenòmens familiars. Tot i la necessitat que tenim d'aquestes dades per poder apamar els canvis, també és cert que els nous fenòmens familiars solament es poden entendre des d'una anàlisi qualitativa, relacional i dinàmica, en el sentit que allò que està canviant més profundament no són tant les 'formes' familiars sinó les 'posicions' i les 'relacions' entre les persones que les configuren.

I. Què és la família, avui?

Fugint de definicions idealistes, es pot definir la família com el **grup humà que articula relacions afectives i de solidaritat, entre sexes i entre generacions, però també relacions de poder i desigualtat**. La família, en tant que institució social ha variat al llarg de la nostra història en les seves funcions, en la seva organització i relacions internes, i en la seva articulació amb altres institucions. Les grans transformacions històriques de la família occidental s'han succeït al costat de les grans transformacions econòmiques, culturals, polítiques i socials. Actualment, els canvis són tan intensos que ens porten sovint a preguntar-nos: Què és la família, avui?

De fet, és ben difícil donar una definició tancada sobre què és i com és la família del nostre temps. Contràriament, la seva historicitat i complexitat actuals ens obliguen a analitzar-la des de diferents perspectives socials. Fins i tot els tractats més recents de sociologia no sempre resulten prou convincents

en el moment de definir la família actual perquè es troba en un continuat procés de canvi. Per exemple, Inés Alberdi (1999: 60) ens diu: «la família està formada por dos o más personas unidas por el afecto, el matrimonio o la filiación, que viven juntas, ponen sus recursos económicos en común y consumen conjuntamente una serie de bienes en su vida cotidiana». Fixem-nos que, al marge d'altres possibles comentaris, aquesta definició exclou, en tant que identifica família amb una unitat residencial, la possibilitat que un infant pugui considerar que la seva

¹ Aquest text forma part, tot i que ha estat modificat per aquesta publicació, del treball més extens de Cristina Brullet i Laura Torradella (2002). Vegi's bibliografia.

família està formada per la seva mare i la seva germana amb qui viu sota el mateix sostre, però també pel seu pare i el seu germà que viuen en un altre habitatge després de la separació o divorci

dels progenitors. Però encara podríem complicar més l'exemple quan a casa de la mare hi arriba un nou adult que ara és la parella conjugal d'aquesta i que començarà a ocupar un espai significatiu en la vida del nostre infant. Aquesta situació, cada vegada més freqüent, ens indica que molts paràmetres que han estat donats per bons per explicar com són les famílies occidentals, avui trontollen.

En efecte, el sistema familiar occidental basat en relacions de tipus patriarcal mostra una crisi en profunditat. Aquest sistema ha estat construït sobre tres idees normatives bàsiques que procedeixen de la nostra tradició judeocristiana. La primera norma és que la família comença amb una aliança matrimonial i és després que vénen els fills; la segona és que la màxima autoritat dins la família és la del marit i pare; i la tercera és que homes i dones han de tenir papers diferents dins el grup domèstic per la divisió sexual del treball. Aquestes tres idees normatives es troben avui fortament qüestionades per la praxi d'una part ja molt important de la població catalana. Molts dels nostres comportaments i imaginaris familiars ja tenen poc a veure amb el model tipificat per la tradició judeocristiana, model que fou confirmat pel Codi Civil de la primera modernitat, malgrat que aquest significà l'inici de la secularització de la família occidental. Ara bé, la crisi del sistema occidental de família no implica que hagin desaparegut els estereotips sobre 'la bona família', sinó que contràriament estem constatant respostes molt reactives i negatives davant dels canvis. Per exemple, la violència física i psicològica d'alguns homes davant la major autonomia de les seves parelles, o la resposta negativa de l'església al reconeixement legal dels drets de les parelles de fet.

En tot cas, la crisi de la família moderna de tall patriarcal ha permès l'emergència de relacions familiars més democràtiques i més diverses. Les noves dinàmiques

estan marcades per la traguïtat dels vincles conjugals. Això ens obliga a reflexionar, per exemple, sobre com preservar el lloc dels infants i el seu vincle de filiació. Ens referim als debats que es donen a la major part de països occidentals sobre la custòdia i l'autoritat parental, sobre el dret dels infants a conèixer els dos progenitors i a rebre de l'un i de l'altre l'atenció necessària per poder establir-hi vincles positius, sobre els drets i responsabilitats de l'adult o adulta no progenitor envers l'infant amb qui viu, sobre el suport a les famílies monoparentals, etc. No és ara el moment d'entrar en aquests debats, però una de les coses que volem remarcar és que a mesura que la diversitat familiar augmenta se'ns plantegen almenys dues evidències. Per una banda, que «fer família» avui és una acció molt més reflexiva que en el passat, quan els camins que calia seguir estaven molt més definits. Per altra banda, que ens cal una visió més pragmàtica i oberta quan pensem sobre què és família. De fet, la praxi i la reflexió sobre els vincles i compromisos afectius i familiars que anem establint ens porten a considerar cada vegada més com a família aquelles persones que l'infant, o l'adult, anomena i considera com a tals.

Tal com diuen Beck i Gernsheim (1998), la família occidental és avui més fràgil que en el passat, perquè la seva configuració es basa sobretot en els afectes i en la cerca del benestar emocional, i molt menys en l'interès econòmic o en la cerca d'estatus i seguretats a través del llinatge. Avui la parella conjugal pot separar-se per prendre camins diferents. Però si en el marc d'una família amb infants el vincle conjugal és negociable, el vincle filial és molt difícil de trencar, almenys el simbòlic. Un pare pot no exercir com a tal, però, en tot cas, l'infant sap, en general, que ha nascut d'un pare i d'una mare i allò que tendeix a desitjar és que aquest doble vincle parental perduri.

Des d'un punt de vista antropològic, social i jurídic, totes les persones quan naixem

Molts dels nostres comportaments i imaginaris familiars ja tenen poc a veure amb el model tipificat per la tradició judeocristiana

quedem inscrites en un sistema de parentiu. L'ús d'un determinat cognom ens situa en una xarxa concreta de filiació (tenim besavis, avis, pares, fills i néts... Però també germans, cosins, oncles...). A més, mitjançant les relacions d'aliança (matrimoni), i d'afinitat (família política: sogres, cunyats) s'amplia la xarxa de persones a qui podem anomenar «la nostra parentela». Fins fa ben poc en el món occidental les relacions d'aliança, de filiació i d'afinitat estaven ben definides des d'un codi de família obertament patriarcal. Per exemple, un infant fora del matrimoni era un infant il·legítim a qui la mare no podia transmetre el seu nom de família; les mares solteres eren fortament estigmatitzades; les dones i els infants no eren subjectes de drets propis. Però el dret de família a Espanya i Catalunya va començar a canviar de manera substantiva a partir de la Constitució de 1978 i la subsegüent modificació del Codi civil per la llei 11/81, de 13 de maig. Amb la democràcia, es va incorporar la defensa de la igualtat entre home i dona i la idea d'igualtat de drets entre tots els fills, amb independència de les situacions civils o les relacions personals entre els seus progenitors.

En el sistema tradicional de tall patriarcal totes les relacions legals de filiació passaven pel pare reconegut com a tal pel matrimoni amb la mare. Solament el pare podia donar el primer nom de família a la criatura, malgrat no existir cap certesa del seu vincle biològic amb la criatura (aquesta certesa avui es pot establir amb una anàlisi genètica). Des d'aquesta perspectiva, el que importa destacar és que avui una dona pot decidir tenir un fill sense pare conegut a través de la reproducció assistida, donar-li el seu cognom i incloure'l en la seva genealogia familiar. Una parella pot decidir si el primer cognom dels seus infants serà el del pare o el de la mare. Així mateix, el propi fill o filla en arribar a la majoria d'edat

pot decidir alterar l'ordre dels seus cognoms². La relació mare-fill/a pren ara tota la seva importància social i simbòlica. Per tant, avui la família no solament es forma a través de l'aliança per matrimoni, sinó que també queda formada amb la presència del fill o filla dins d'una parella de fet, heterosexual o homosexual, o en una relació monoparental.

En síntesi, si fins ara els canvis legals a Espanya i Catalunya han estat importants³, encara n'haurem de viure molts més. Les separacions, el divorci, les famílies monoparentals, les famílies recompostes, les parelles homosexuals amb fills i les tècniques de reproducció assistida estan modificant el que ha estat la nostra manera de definir i pensar els nostres vincles familiars. Totes les societats occidentals tenen reptes molt importants per redefinir aquestes noves variants de l'aliança i de la filiació. Per tant, caldrà anar adaptant el dret de família a les noves realitats del nostre temps, continuant la tasca iniciada des de l'inici de la democràcia. Les demandes de regulació de les parelles homosexuals amb infants són les que qüestionen de manera més radical el sistema familiar tradicional. Si bé no es pot obviar que cal un debat obert i aprofundit sobre la qüestió, cal que, en tant que ciutadans i ciutadanes, defensem els drets i deures individuals que volem assumir amb qui considerem els nostres ascendents i descendents.

Des d'un punt de vista psicosocial, la família és la institució bàsica de criança i socialització de la infància. En qualsevol de les seves formes, la família és qui dota de la primera identitat individual i social. Però, cal tenir present que, amb independència de la forma familiar que s'adopti, les relacions familiars no són unívokes. Si bé, en general, la família és un lloc d'amor i generositat, d'aprenentatge, de cura de la salut, de garantia enfront la precarietat, i de protecció

² Llei estatal 40/1999, de 5 de novembre, sobre noms i cognoms i ordre dels mateixos.

³ A més de la reforma del Codi Civil, cal assenyalar la Llei d'Unions Estables de Parella aprovada pel Parlament català, l'any 1998. Després en seguiran d'altres similars a Aragó, Navarra, Illes Balears, Madrid, València, País Basc, Astúries, Andalusia i Castella la Manxa. Però no totes comparteixen iguals continguts. Catalunya, per exemple, fa distinció entre unions heterosexuals i homosexuals a efectes successoris. Navarra, Astúries i el País Basc accepten l'adopció per part de parelles homosexuals, mentre que la resta solament admeten la regulació de l'acolliment. També canvien els efectes en cas de ruptura. Les lleis aprovades en comunitats amb majoria del PP no reconeixen que les parelles de fet siguin família. Davant de tanta diversitat és obvi que en un futur pròxim caldrà una llei d'àmbit estatal. Mentrestant, per moltes parelles homosexuals l'objectiu és el matrimoni civil que permeti una total equiparació amb les parelles casades heterosexuals en relació al dret successor, fiscal, laboral, d'adopcions, de filiació, etc. A Bèlgica, Noruega, Suècia i Alemanya han resolt fórmules d'unió civil entre homosexuals que tendeixen a la seva equiparació efectiva amb el matrimoni entre heterosexuals. Holanda, l'any 2001, ha estat el primer país occidental que ha permès el matrimoni civil entre homosexuals amb equiparació al matrimoni heterosexual a tots els efectes. Fins aquell moment, Cambodja era l'únic país del món que els concedia els mateixos drets.

enfrent l'exclusió, també pot ser lloc d'opressió, de desigualtat, d'ofegament, de violència contra el més dèbil, d'exclusió i ruptura del vincle social. Des d'aquest punt de vista, cal una regulació democràtica i la intervenció de la societat, a través de l'Estat i de la societat civil, per protegir i donar suports efectius a les persones que pateixen relacions familiars opressives i contràries a la dignitat humana.

Des d'un punt de vista socioeconòmic, la família és una unitat de producció i reproducció social. S'hi continuen produint béns i serveis relacionats amb el manteniment i cura del grup familiar (alimentació, roba, neteja, cura de la salut, etc.) que, en general, han estat realitzant les dones, mentre que els barons adults treballaven fora de la llar. Aquesta divisió sexual del treball a l'interior del grup domèstic ha estat la font principal de les desigualtats materials i simbòliques entre homes i dones. D'altra banda, també cal veure que cada vegada és més intensa la dependència de les famílies del mercat de consum —on compren béns i serveis—, sobretot quan dones i homes de la mateixa llar fan treball remunerat extradomèstic. Tenir i criar infants té diferents costos d'oportunitat, segons siguin els recursos de les famílies, que en la gran majoria depenen de la posició dels adults en el mercat de treball. De fet, cal tenir en compte la importància de la diversitat familiar en relació amb l'accés molt desigual als recursos materials i simbòlics.

Des d'aquest punt de vista macrosociològic, la família és vista com a institució reproductora de les desigualtats en tant que cada persona queda associada a través de la seva família a una classe social, a uns estils de vida i a uns rols de gènere i edat. Una pregunta interessant és fins a quin punt els canvis familiars modifiquen el paper reproductor d'aquesta institució, així com la distribució dels

recursos a l'interior de les llars. Justament, des de la microsociologia, la família pot ser vista com un espai social on cada

membre que en forma part lluita o negocia per conservar o transformar les relacions de força — física, emocional, econòmica o simbòlica— que operen en el seu si. Són relacions que determinen l'accés que cada membre pot tenir als molts o pocs recursos de què es disposa dins del grup. El gènere i l'edat són els principals eixos de desigualtat dins les famílies, desigualtat que es pot donar amb independència de la forma que aquestes famílies adoptin.

Des d'un punt de vista etnogràfic, es constata que la nostra realitat familiar és diversa en les seves formes i relacions. Però hi continuen dominant patrons convencionals que actuen sovint com a constrenyiment de l'acció individual. Així, la diversitat de formes familiars ens apareix, sobretot, com una prova contra la uniformitat del model familiar considerat l'únic legítim en el passat immediat. De fet, les pràctiques quotidianes de la gran majoria de famílies a Catalunya —sigui quina sigui la seva modalitat formal i cultural— queden forçosament regides per la nostra organització de la vida social i el nostre estil de vida: tots els infants de primària i secundària van a l'escola a les mateixes hores, els adults treballen en horaris laborals més llargs que els escolars, les dones fan jornades de treball completes (però sovint en condicions precàries), l'Estat no aporta ajuts per conciliar ocupació i família, les mares són les que fan el treball familiar mentre els pares se'n desenten, etc. Conèixer millor les situacions i les condicions de vida de les famílies i les seves necessitats permet promoure polítiques que compensin les desigualtats i reforcin el vincle social dels adults i dels infants que les formen, per assegurar els seus drets i el seu benestar bàsic i per facilitar el compliment de les seves responsabilitats.

En efecte, des d'un punt de vista sociopolític, les famílies s'articulen amb l'Estat mitjançant les lleis que regulen les relacions de parentiu, els drets i obligacions de pares i fills, les polítiques socials i familiars, les polítiques d'infància i, en certa

Des d'un punt de vista socioeconòmic, la família és una unitat de producció i reproducció social

mesura, les polítiques dirigides a la gent gran. La democràcia política a Espanya va implicar reformes en la regulació dels drets i deures de la ciutadania i millores substancials del sistema de salut i educació que avui són serveis d'accés universal. En canvi, no ha desenvolupat polítiques de suport a les persones que formen famílies. I això, en una etapa en què les transformacions socials i familiars han estat tan notables. El fet que Catalunya tingui una de les taxes de fecunditat més baixes del món no és aliè a la manca de polítiques familiars progressistes, ans el contrari. Al mateix temps, l'augment de l'esperança de vida ha fet créixer la taxa de dependència de les persones grans, de manera que cada vegada és més clar que el treball de cura i atenció a les persones dependents — infants, malalts i gent gran no autònoma— ha de ser compartit per les famílies (incorporant-hi els homes), per l'Estat, i pel mercat (creant serveis públics, mixtos o privats). El nostre Estat de benestar ha d'afinar el seu paper davant les velles i les noves desigualtats i problemàtiques familiars per tal que la qualitat de vida de la infància i la joventut quedi assegurada en els elements fonamentals i, al mateix temps, no quedin malmesos els drets ni les responsabilitats de les persones que en tenen cura.

II. Tendències de canvi en la formació de famílies a Catalunya

L'objectiu d'aquesta segona part és fer una aproximació, necessàriament breu i sintètica, a les principals tendències sociodemogràfiques que indiquen les noves vies de formació, ruptura i recomposició de les famílies a Catalunya. A través dels indicadors que presentem es reflecteix una diversitat de formes familiars que ens allunya de les conegudes imatges i tòpics al voltant d'una família monolítica i homogènia i, al mateix temps, ens planteja nous reptes culturals, polítics, jurídics, etc.

L'evolució dels indicadors de fecunditat i natalitat il·lustra clarament un dels fenòmens que més ha transformat les famílies al nostre país. Ens referim al descens de la fecunditat, que arrenca l'any 1975, i que no s'ha interromput fins a l'any 1998. L'última dada disponible correspon a l'any 2002 i, tal com podem apreciar en la taula següent, reflecteix aquesta lleugera recuperació, que s'explica pels infants nascuts de mares amb nacionalitat no espanyola. Una de les conseqüències més importants d'aquesta davallada és que cada vegada

hi ha més infants amb un sol germà o germana o que són fills únics, de manera que les unitats familiars són cada vegada més petites.

La resta d'indicadors mostra com, al llarg del decenni, es produeix un increment significatiu en l'edat mitjana de la maternitat —les dones tenim els nostres fills i filles cada vegada més tard— i com, cada vegada més, moltes de les criatures nascudes no són fruit d'una unió matrimonial sinó d'unions de fet o de maternitats sense parella.

**TAULA 1.
INDICADORS DE FECUNDITAT. CATALUNYA
1991, 1996 i 2002.**

	1991	1996	2002
Indicador conjuntural fecunditat	1,22	1,15	1,33
Edat mitjana maternitat	29,3	30,5	30,9
% fills/es nascuts fora del matrimoni	11,4	13,6	24,7

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

Nota: L'indicador conjuntural de fecunditat mesura el nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil (de 15 a 49 anys).

La taula 2 reflecteix l'evolució dels principals tipus de convivència entre les persones que formen una llar. En primer lloc, destaca l'augment molt considerable de les llars formades per una sola persona, i de les llars amb parelles sense fills, fenòmens relacionats tant amb l'increment de persones grans que viuen soles com amb la davallada de la fecunditat. Augmenten, en canvi, els percentatges de llars formades per mares amb fills a càrrec seu, mentre que s'aprecia una clara davallada de les llars aparentment més convencionals, formades per una parella amb fills.

TAULA 2. EVOLUCIÓ PERCENTUAL DELS TIPUS DE LLARS. CATALUNYA 1991, 1996 i 2001

	1991	1996	2001
Unipersonal	13,5	17,3	21,4
Parella amb fills	52,1	47,1	42,1*
Parella sense fills	20,8	21,1	23,3*
Monoparental (mare sola)	6,7	7,4	8*
Monoparental (pare sol)	1,3	1,9	1,4*

Font: Institut d'Estadística de Catalunya i Fundació Bofill.

Nota: Els percentatges amb asterisc corresponen als resultats de la primera onada del Panell de desigualtats a Catalunya, de la Fundació Bofill.

Per què qualifiquem 'd'aparentment convencionals' les llars formades per parelles amb fills? Perquè l'imaginari del que és una família convencional formada per una parella heterosexual que té fills pot no correspondre's en la realitat amb algunes pràctiques actuals de la formació de famílies. Així, una llar simple de parella amb fills pot referir-se a una parella casada o no, heterosexual o homosexual, en primera família o en família recomposta.

En efecte, les darreres dades disponibles de l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT) revelen un augment significatiu, en la dècada dels noranta, tant de les parelles de fet heterosexuals com homosexuals. I a tots els grups d'edat. Així per exemple, l'any 1996 a Catalunya hi havia registrats 135.458 nuclis de parelles de fet de les quals 128.309 eren parelles heterosexuals i 17.147 eren parelles del mateix sexe. No hem d'oblidar que, des del 1998, l'aprovació de la Llei catalana d'unions de fet estables està afavorint més declaracions censals d'aquesta forma de convivència conjugal no matrimonial. Tot i així, és molt probable que hi hagi encara un nombre molt significatiu de parelles de fet homosexual que, tot i residint a la mateixa llar, no es declarin com a cònjuges.

Però també entre la població que opta pel matrimoni s'estan donant canvis significatius, tal com posen de manifest les dades d'IDESCAT sobre nupcialitat,

corresponents a l'any 2002. L'any 2002, quatre de cada deu parelles es van casar a través d'una unió civil, i un 11 % dels nous matrimonis estan formats almenys per un estranger. Més enllà de l'augment de les unions civils i dels matrimonis mixtos (amb predomini de la combinació formada per un home espanyol i una dona estrangera) i de nacionalitat estrangera —l'augment dels matrimonis formats per dos estrangers va créixer un 104 % el 2002—, les dades de l'IDESCAT corroboren una altra tendència persistent de la nostra realitat familiar, a saber, el retard en l'edat mitjana de matrimoni dels catalans i catalanes, que se situa en 30,2 i 28,4 anys de mitjana respectivament.

La diversitat en les vies de formació de famílies es plasma també en les formes de filiació, que han anat esdevenint més complexes en els darrers anys. La llei actual recollida en el Codi de família de Catalunya (Llei 9/1998) reconeix la relació de tota dona amb el fill o filla que ha parit, dins o fora del matrimoni, amb o sense tècniques de reproducció assistida. La filiació amb el pare només es pot establir pel matrimoni amb la mare, pel reconeixement legal, o per sentència. La filiació per adopció avui només pot obtenir-la una parella heterosexual, casada o de fet, o bé un home sol o una dona sola, mentre que l'adopció de menors per part de parelles homosexuals estables encara és una qüestió de debat social a Catalunya.

Ara bé, tal com hem assenyalat anteriorment, les dades estadístiques recullen, entre altres, els fills i filles biològics o adoptius d'un dels dos membres de parelles de fet del mateix sexe. Així per exemple, algunes dades analitzades per les autores (Brullet i Torradabella 2002) il·lustren com l'any 1996, a Catalunya, del total de 119.984 fills i filles que vivien en nuclis de parelles de fet, n'hi havia 15.400 que vivien amb una parella de fet del mateix sexe. És molt

